

Η ΑΡΧΗ ΚΑΙ Η ΕΞΕΛΙΞΙΣ
ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΙΔΕΑΣ

A

Η μεγάλη ιδέα τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἡ ὁποία ἐμπνέει τὴν πολιτικὴν τῆς ἐπισήμου Ἑλλάδος εἰς τὴν Ἀνατολὴν μέχρι σήμερον, καὶ μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τῆς συνθήκης τῶν Σεβρῶν, εἶναι ἰδέα ἱστορική, ὄχι τῶν ἡμερῶν μας. Εἶναι γνωστὸν ὅτι αὐτὴ ἐγαλοῦχησε καὶ ἐξωγόνησε τὸν μεγάλον ἀπελευθερωτικὸν ἀγῶνα τοῦ 1821. Ἀπέβλεπε κατ' αὐτόν, ὄχι εἰς τὸ νὰ ἐπιτύχη προνόμια τινὰ ὑπὲρ τοῦ ἔθνους, ὄχι εἰς τὸ νὰ ἐλευθερώσῃ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ τμήμα τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἀλλὰ νὰ ἐλευθερώσῃ ὁλόκληρον τὸ ἔθνος ἀπὸ τὸν τουρκικὸν ζυγόν, διὰ τοῦ κλονισμοῦ τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, διὰ τῆς ἀνακτίσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τῆς ἐκδιώξεως τῶν μωαμεθανῶν ἀπὸ τὴν ἁγίαν Σοφίαν, διὰ τῆς ἀναστυλώσεως τοῦ καταπεσόντος θρόνου τῶν βυζαντινῶν μας βασιλέων. Εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 19' αἰῶνος Τοῦρκοι καὶ Ἕλληνες ἐστέκοντο ἀκόμη ἀδιάλλακτοι ἀπέναντι ὁ εἰς τοῦ ἄλλου. Ποτὲ οἱ Ἕλληνες δὲν ἀπεφάσισαν νὰ συνδιαλλαγῶν πρὸς τὸν ὀθωμανικὸν κόσμον, ἢ νὰ ἀναγνωρίσουν τοῦτον ὡς κληρονόμον τῶν δικαιωμάτων, ὅπως οἱ Τοῦρκοι ποτὲ δὲν ἠξίωσαν ὅτι εἶναι διάδοχοι τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν Κων/πολιν· ἦλθαν νὰ ἀνατρέψουν τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμὸν τοῦ Βυζαντίου, ὄχι ἐπ' αὐτοῦ νὰ οἰκοδομήσουν. Δὲν ὑπῆρχε λοιπὸν ἕδαφος συμβιβασμοῦ τῶν δύο τόσον ἀντιθέτων καὶ διαφόρων ἱστορικῶν κόσμων. Διαρκῆς διὰ τοῦτο πόλεμος ἦτο τὸ ἀποτέλεσμα τῆς μεγάλης ταύτης ἀντιθέσεως. Πόλεμος ἐξοντωτικὸς, ἄνευ οἴκτου, μέχρι τῆς

ἐπιτυχίας πλήρους ἐλευθερίας. Ἐν δὲ τῷ 1821 δὲν ἐπέτυχεν ἡ μεγάλη ἰδέα πλήρη τὸν προτεθέντα αὐτῆς σκοπὸν, τοῦτο ἀποδίδεται εἰς ἄλλα αἷτια, ἀλλὰ δὲν σημαίνει ὅτι μετεβλήθη ἡ οὐσία, τὸ περιεχόμενον τῆς μεγάλης ἰδέας. Ἡ γενεὰ τοῦ μεγάλου ἀγῶνος εἶχε συνειδησιν πλήρη τοῦ τέρατος εἰς τὸ ὅποιον ἀπέβλεπεν ἡ μεγάλη ἰδέα. Τῷ 1825, ἦτοι πέντε ἔτη μετὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ μεγάλου ἀγῶνος, ἔγραψε πρὸς τὸν στρατηγὸν Ἰω. Γκούραν, ἐκ Ναυπλίου ὁ Ἄ. Γεωργαντᾶς:

Ἡ Εὐρώπη ἐγνώρισε πλέον ὅπου Ἕλληνας καὶ Τούρκους εἰς ἓνα σπῆτι δὲ μονιάζουν· νὰ σταθοῦν νὰ ὀξοῦν τὸ θρόνον τοῦ Τούρκου κάτω τώρα, δὲν εἶναι καιρὸς· παρὰ θὰ χωρῖσουν τὸ σπῆτι καὶ θὰ μᾶς δώκουν καὶ μᾶς τὴν κάμαρά μας ξεχωριστά, διορίζοντας καὶ ἓνα μονάρχην¹.

B

Ἡ μεγάλη λοιπὸν ἰδέα τοῦ 21, πῶς ἐγεννήθη, πῶς ἀνετύχθη, ἀπὸ ποίαν ἱστορικὴν περίοδον κατάγεται θὰ ἐξετάσω ἀμέσως.

Τελευταῖον ἐγράφη παρ' ἡμῖν ὅτι ἡ μεγάλη ἰδέα τοῦ ἑλληνισμοῦ προήλθεν ἀπὸ τὴν πνευματικὴν ἡγεμονίαν, τὴν ὁποίαν εἶχε καὶ μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ ἑλληνικοῦ βυζαντινοῦ κράτους ὁ ἑλληνισμὸς εἰς ὅλην τὴν χριστιανικὴν Ἀνατολήν. Καὶ ὅτι τῶν μέχρι τῆς συνθήκης τῶν Σεβρῶν ὑποδοῦλων Ἑλλήνων μεγάλη ἰδέα ἦτο, πῶς ἀναπτύσσοντες ὅλα τὰ πνευματικὰ καὶ ἠθικὰ κεφάλαιά των νὰ συντελέσουν εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ ὑλικὴν πρόοδον καὶ ἀναγέννησιν τῆς Ἀνατολῆς². Δὲν πιστεύω ὅμως ἐκ τῶν πραγμάτων νὰ δικαιολογηται μία τέτοια ἐρμηνεία τῆς καταγωγῆς τῆς μεγάλης ἰδέας.

Τὸν ὅρον τοῦτον *μεγάλη ἰδέα* ἀπαντῶμεν μὲν κάπως ἀργὰ κατὰ τὸν 17^{ον} αἰῶνα, ἀλλὰ περὶ τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς καὶ τῆς δράσεως βεβαιούμεθα ἀπὸ τοὺς πρώτους χρόνους ἀμέσως μετὰ τὴν πτώσιν τῆς Κ/πόλεως. Διότι ὀλίγους μόνον μῆνας μετὰ τὴν ἄλωσιν τοῦ 1453 ὁ ἄγνωστος ποιητὴς τοῦ θρήνου τῆς Κ/πόλεως ὑπῆρξεν ἐμπνευσμένος ἀπόστολος τῆς μεγάλης ἰδέας καὶ ἀφοῦ μᾶς ἀποκαλύπτει εἰς τοὺς στίχους

του τὸ παρασκευασθὲν γενικὸν κίνημα πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος στρέφει τὸ περιύλον βλέμμα του πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν :

Ἡ Πόλις εἶναι τὸ Ἰσπαθί, ἡ Πόλις τὸ κοντάρι.
 Τὸν Τοῦρκον ἂν ἀφήσετε μόνον καὶ δύο χρόνους
 εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν νὰ περιανασάνῃ
 ὀμνύω σας εἰς τὸν θεόν, ὅλους μας θέλει φάγει.

Καὶ ἀπὸ τοὺς πρώτους ἐκείνους χρόνους μετὰ τὴν ἄλωσιν ἐπὶ τέσσαρας σχεδὸν αἰῶνας βλέπομεν νὰ ἐμπνέωνται ἀπὸ τὴν μεγάλην ἰδέαν ὄχι μόνον τοὺς πνευματικούς καὶ λοιποὺς ἡγέτας τοῦ ἔθνους ἀλλὰ καὶ ὀλοκλήρους τὰς λαϊκὰς μάζας. Τοιοῦτοτρόπως, διὰ νὰ περιορισθῶ εἰς ὀλίγα μόνον παραδείγματα, ὁ ἔγκριτος φιλόλογος τοῦ 13' αἰῶνος Μᾶρκος Μουσοῦρος ἔξιστορῶν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἔκδοσιν τοῦ Πανσανίου ὅλας τὰς προσπαθείας ὅσας κατέβαλεν ἐν Εὐρώπῃ διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν Ἑλλήνων ὁ ἐπιφανὴς πολιτικὸς καὶ φιλόλογος Ἰάνος Λάσκαρις, φρονεῖ ὅτι ἦτο εὐκολὸν «εἶπερ ποτε καὶ νῦν ἀπάσης αὐτῆς τῆς Ἀσίας ἐκβαλεῖν (τοὺς Τοῦρκους), ἐκνευρισμένους ἤδη ταῖς συνεχέσιν ἡτταῖς καὶ μὴ πάντως ἔχοντας ἀστασιάστως». Εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 13' αἰ. περὶ τοῦ ἀοιδίμου ἀρχιεπισκόπου Τρίκκης Διονυσίου ὅστις μετὰ πολλῶν ἐπαναστατῶν εἶχεν εἰσβάλει εἰς Ἰωάννινα ἐκοινολογεῖτο βεβαιούμενον ὑπὸ ἀστρολογικῆς προρρήσεως «ὅτι μέλλει νὰ γένη ἐλευθερωτὴς ὄχι μόνον τῶν Ἰωαννίνων ἀλλὰ καὶ τῶν λοιπῶν πόλεων. Μάλιστα καὶ εἰς τὴν Κ/πολιν θὰ εἰσέλθῃ καὶ αὐτὸς ὁ βασιλεὺς θὰ σηκωθῇ». Ἡ τελευταία πρόβλεψις τοῦ χρησιμοῦ πάντως ἀναφέρεται εἰς τὸν μαρμαρωμένον βασιλέα τῆς Χρυσόπορτας, ὅπως τὸν ἔχει πλάσει ἡ γησιὰ λαϊκὴ παράδοσις. Τὸν ἐπόμενον αἰῶνα ὁ Καισάριος Δαπόντες γραμματεὺς εἰς τὴν Βλαχίαν τοῦ ἡγεμόνος Κωνστ. Μαυροκορδάτου δὲν ἔπαυσεν ὄνειρευόμενος τὴν ἐνάστασιν τῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας καθὼς εἰς τοὺς πτωχοὺς του στίχους φαίνεται, διὰ τῶν ὁποίων μᾶς περιγράφει τὸ ὄνειρον ποὺ εἶδε :

“Ἐν ἄετόν δικέφαλο ἔς τὸν Οὐρανὸ ἀπάνω
 ἔλαμπεν ὡς ὁ ἥλιος, γὰ μὴν εἰπῶ παράνω·
 μὲ στέφανον βασιλικὸν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν του
 μ’ ἕνα σταυρόν, ὡς σύνθηες, ἐπὶ τὴν κορυφὴν του.
 Ἄετός, στέφανος, σταυρός, ὄλος σχηματισμένος
 δι’ ἀστρῶν ἄμετρα λαμπρῶν κεχαρακτηρισμένος·
 πλησίον δὲ τοῦ ἀετοῦ ὁ μέγας Κωνσταντῖνος
 μαζί μὲ τὴν μητέρα του, μὲ τὸν σταυρὸν κι ἐκεῖνος!

Τὸν δικέφαλον τοῦ Καίσαριου Δαπόντε, τὸ ἔμβλημα τῶν
 τελευταίων ἡμῶν βυζαντινῶν βασιλέων τῶν Παλαιολόγων,
 μετὰ τὴν πτώσιν τῆς βασιλείας παραλαβὼν ὁ λαὸς διετήρησε
 καθ’ ὅλους τοὺς ἐπομένους αἰῶνας τῆς τουρκοκρατίας εἰς
 ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ πνευματικοῦ καὶ ἰδιωτικοῦ βίου.
 Ἐθνικοὶ μὲν βασιλεῖς δὲν ὑπῆρχαν πλέον εἰς τὴν Πόλιν,
 ἀλλ’ ἕκαστος ὑπόδουλος Ἑλλήν, γλύφων ἢ ζωγραφίζων τὸ
 βασιλικὸν ἔμβλημα ἐπὶ τοῦ ἀνακλίντρου τῆς αἰθούσης του,
 ἐπὶ τοῦ πολυκηρίου του, ἐπὶ τοῦ ζωστήρός του, τῆς σφραγι-
 δός του, ἐπὶ τοῦ βιβλίου του, ἔξω τῆς οἰκίας ἐπὶ τῶν οἰκο-
 σήμων του, εἰς τὸ δάπεδον ἢ τὸν ἄμβωνα τῆς ἐκκλησίας
 του, ἐπὶ τοῦ τάφου του τέλος, ἐπίστευεν ὅτι διαιωνίζει οὕτω
 τὴν ἐλπίδα, ἐν μέσῳ τῶν πικριῶν τῆς δουλείας, τὴν ἐλπίδα
 τῆς ἀποκαταστάσεως ἐν τῇ πόλει τῶν βασιλέων του, τὸν
 πόθον ἐνὸς αἰσιωτέρου ἐθνικοῦ μέλλοντος. “Ἄν αὐτὸς ἀπε-
 μακρύνετο τῆς ζωῆς, ἀλλ’ ὁ οἰκογενειακὸς τάφος ὁ φέρον
 τὴν ἐπιτάφιον πλάκα μετὰ τοῦ ἀναγλύπτου δικεφάλου ἀετοῦ
 περιήρχετο εἰς τὰ τέκνα του, μεταβιβάζων οὕτω τὴν ἐλπίδα
 τῆς ἀναστάσεως, μὲ τὴν ὁποίαν αὐτὸς ἔζησεν εἰς ὅλον του
 τὸν βίον, καὶ εἰς τοὺς ἀπογόνους του. Οὕτω δὲ ἐπὶ γενεάς
 γενεῶν διετηροῦντο οἱ ἐθνικοὶ πόθοι, αἱ ἐθνικαὶ ἐλπίδες,
 ἡ μεγάλη ἰδέα τοῦ ἔθνους. Δικαιοῦται τις, νομίζω, κατὰ
 ταῦτα γὰ ὀνομάσῃ τὸν βασιλικὸν δικέφαλον ἀετόν, τὸ σύμ-
 βολον, τὸ αἰσθητὸν σύμβολον τῆς μεγάλης ἰδέας.

Ἄλλ’ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ἀποδεικνύει τῶν
 μεγάλων λαϊκῶν μαζῶν τὴν πίστιν εἰς τὴν μεγάλην ἰδέαν
 εἶναι αἱ παραδόσεις, αἱ ὁποῖαι πλασθεῖσαι ἀπὸ τῶν πρώ-
 των ἡμερῶν τῆς τουρκοκρατίας καὶ ἀπὸ στόματος εἰς στόμα
 τῶν ἐπερχομένων γενεῶν εἰς τὴν ἀθάνατον λαϊκὴν γλῶσσαν,

μας ἀνοίγουν τὰ μύχια τῆς καρδιάς τοῦ λαοῦ, μας ὁμιλοῦν διὰ τὰ ζωντανεμένα ψάρια τοῦ Μπαλουκλί τῆς Πόλις :

Ἄλλοτες πρὶν τὸ πάρουν οἱ Τοῦρκοι ἦταν μεγάλο, πολὺ μεγάλο τὸ βασιλείο μας, καὶ εἶχε βασιλέα τὸν αἰ Κωσταντίνο· ἦταν δική μας ἡ Πόλι καὶ θὰ τὴν πάρουμε πάλι.

Τὴν ἡμέρα ποῦ πάρθηκε, ὁ βασιλέας ἐτηγάνιζε ψάρια. Κάποιος τοῦ λέει: « Βασιλέα μου οἱ Τοῦρκοι θὰ πάρουν τὴν Πόλι. » Γυρίζει ὁ βασιλέας καὶ τοῦ λέει: « τότε θὰ πάρ' ὁ Τοῦρκος τὴν πόλι, σὰ ζωντανεύουνε τὰ ψάρια 'ς τὸ τηγάνι ». "Ὅσο νὰ τελειώσῃ τὸ λόγο του ὁ βασιλέας, τὰ ψάρια ποῦ ἦτανε τηγανισμένα ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά ἔνα ἔνα ἐζωντανέφανε. Ἐπηδήξανε ἀπὸ τὸ τηγάνι 'ς τὴ στεῖρα, καὶ κάβουντ' ἀκόμη ζωντανά ὡς τὰ σήμερα . . . καὶ θὰ βρίσκωντ' ἐκεῖ μισοτηγανισμένα καὶ ζωντανά ὡς νὰ ἔρθῃ ἡ ὥρα νὰ πάρουμε τὴν Πόλι.

Διὰ τὸν μαρμαρωμένον βασιλέα :

"Ὅταν ἦρθε ἡ ὥρα νὰ τουρκέψῃ ἡ Πόλι καὶ μπῆκαν μέσα οἱ Τοῦρκοι, ἔτρεξε ὁ βασιλέας μας καθάλλα 'ς τ' ἄλογό του νὰ τοὺς ἐμποδίσῃ. Ἦταν πληθὸς ἀρίφνητο ἡ Τουρκιά, χιλιάδες τὸν ἔβαλαν 'ς τὴ μέση, κ' ἐκείνος χτυποῦσε κι' ἔκοβε ἀδιάκοπα μὲ τὸ σπαθί του. Τότε σκοιώθη τ' ἄλογό του κι ἔπεσε κι αὐτός. Κ' ἐκεῖ ποῦ ἕνας ἀράλης σήκωσε τὸ σπαθί του νὰ κτυπήσῃ τὸ βασιλέα, ἦρθε ἄγγελος Κυρίου καὶ τὸν ἄρπαξε καὶ τὸν πῆγε σὲ μιὰ σπηλαιά βαθειά 'ς τὴ γῆ κάτω, κοντὰ 'ς τὴ Χρυσόπορτα.

Ἐκεῖ μένει μαρμαρωμένος ὁ βασιλέας καὶ καρτερεῖ τὴν ὥρα, νάρθη πάλι ὁ ἄγγελος νὰ τὸν σηκώσῃ. Οἱ Τοῦρκοι τὸ ξεύρουν αὐτό, μὰ δὲν μποροῦν νὰ βροῦν τὴ σπηλαιά ποῦ εἶναι ὁ βασιλέας, γι' αὐτὸ ἔχτισαν τὴν πόρτα ποῦ ξέρουν πῶς ἀπ' αὐτὴ θὰ ἔμπῃ ὁ βασιλέας γιὰ νὰ τοὺς πάρῃ πίσω τὴν Πόλι. Μὰ ὅταν εἶναι τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ θὰ κατεβῇ ὁ ἄγγελος 'ς τὴ σπηλαιά καὶ θὰ τὸν ξεμαρμαρώσῃ . . . Καὶ θὰ σηκωθῇ ὁ βασιλέας καὶ θὰ μπῇ 'ς τὴν Πόλι ἀπὸ τὴ Χρυσόπορτα καὶ κυνηγῶντας μὲ τὰ φουσσᾶτά του τοὺς Τοῦρκους θὰ τοὺς διώξῃ ὡς τὴν Κόκκη μηλεά.

Διὰ τὴν λειτουργίαν τῆς ἀγιά Σοφιάς :

Τὴν ὥρα ποῦ μπῆκαν οἱ Τοῦρκοι 'ς τὴν ἀγιά Σοφιά δὲν εἶχε τελειώσῃ ἀκόμη ἡ λειτουργία. Ὁ παπᾶς ποῦ ἔκανε τὴ λειτουργία πῆρε ἀμέσως τὸ ἅγιο δισκοπότηρο, ἀνέβῃ 'ς τὰ κατηχούμενα, ἐμπῆκε σὲ μιὰ θύρα καὶ ἡ θύρα ἔκλεισε ἀμέσως. Οἱ Τοῦρκοι τὸν ἐκυνήγησαν εἶδαν νὰ γίνῃ ἄφαντος καὶ ἠῦραν ἐμπρὸς των τοῖχο· πολέμησαν νὰ τὸν χαλάσουν μὲ τὰ ὄπλα τους καὶ δὲν μπόρεσαν. Ἐφεραν ὕστερα

χτίστες, κι ἐκεῖνοι δὲν ἔκαμαν τίποτα. Γιατὶ εἶναι θέλημα Θεοῦ ν' ἀνοίξῃ ἡ θύρα μόνῃ της, ὅταν ἔρθῃ ἡ ὥρα και νὰ βγῇ ἀπὸ χει ὁ παπᾶς νὰ τελειώσῃ τὴ λειτουργία ἔς τὴν ἁγία Σοφία, ὅταν θὰ πάρωμε πίσω τὴν Πόλι.

Ἡ τὴν ἁγίαν Τράπεζαν αὐτῆς, ἡ ὁποία διὰ πλοίου φγαδύεται κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἀλώσεως :

Ἐκεῖ ὅμως ἔς τὴ θάλασσα τοῦ Μαρμαρᾶ ἀνοίξε τὸ καράβι κι ἡ ἁγία τράπεζα ἐβούλιαξε . . Ὡς τὸ μέρος ἐκεῖνο ἡ θάλασσα εἶναι λάδι ὅση θαλασσοταραχὴ και κύματα κι ἂν εἶναι γύρω.

Μὰ ἡ ἁγία Τράπεζα δὲν κάθεται ἡσυχῇ κάτω. Ὅσο πάει κι ὄλο κοντοζυγώνει νὰ πιάσῃ τὴ στερεὰ τῆς Ἡρακλειᾶς. Ἄμα τὴν πιάσῃ τελειώσαν τὰ ψέματα θὰ πάρουν οἱ Ῥωμαῖοι τὴν Πόλι.

Γ

Ἡ μεγάλη λοιπὸν ἰδέα ἡ ὁποία ἀποτελεῖται ἀπὸ τοιαῦτα χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα, ὅπως Κωνσταντῖνος ὁ Παλαιολόγος και Ἁγία Σοφία, διὰ τῆς παραδόσεως δὲ περὶ ἁγίου Κωνσταντίνου και Ἐλένης (ἀπὸ τὴν ὁποίαν πάντως ἐμπνέεται ὁ Καισάριος Δαπόντες ἐν τῷ ὄνειρῳ του) μᾶς μεταφέρει τόσους αἰῶνας ὀπίσω, εἰς αὐτὸν τὸν ἰδρυτὴν τοῦ Βυζαντίου, μὲ τοιαῦτα γνωρίσματα, ἀποδεικνύεται ὡς ἰδέα καθαρῶς βυζαντιακῆ, ἰδέα τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν Ἑλληνισμοῦ. Ἀλλὰ ἐκ τίνος ἱστορικῆς περιόδου τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ κατάγεται; Νὰ ἐξηγηθῇ ἡ γένεσις της ὅτι συμπίπτει μᾶζι μετὴν ἄλωσιν; Ἐὰν προχωρήσωμεν ἀρκετὰ ἔτη πρὸ τῆς ἀλώσεως, και εἰσέλθωμεν εἰς τὴν χρονικὴν περίοδον τῆς Φραγκοκρατίας, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐν παρακμῇ τὸ ἔθνος ὑπὸ τὰ κτυπήματα τῶν σταυροφόρων τῆς δύσεως εἶχεν ὑποταχθῆ, θὰ εὔρωμεν εἰς αὐτὴν ἄλλην μίαν ἀποφράδα ἡμέραν, ὡς ἡ 29 Μαΐου 1453, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ Πόλις ὑπέστη τὴν πρώτην, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον τῆς δευτέρας ἀπαισίαν σφαγὴν, ἔξανδραποδισμόν και καταστροφὴν. Ἡ ταπείνωσις, ὅπως ἦτο φυσικόν, τὸ ὄνειδος τοῦ ξενικοῦ ζυγοῦ τῶν Φράγκων, ἡ ἀπώλεια τῆς ἐλευθερίας, ἀναίψαν βεβαίως τὴν ἰδέαν τῆς ἐλευθερίας, τὸ αἰσθημα τῆς ἐλευθερίας, ἡ ὁποία ἄλλως τε ποτὲ δὲν ἔλειψε, ὡς διδασκόμεθα ὑπὸ τῆς ἱστορίας, ἀπὸ τὸν ἑλληνι-

σμὸν καὶ ὅταν ἡ Ἑλλάς κατὰ πολιτείας χωριστὰς ἐπολιτεύετο, ἀλλ' ἡ ἰδέα μόνη τῆς ἐλευθερίας δὲν ἤρκει διὰ τὰ παραχθῆ ἡ μεγάλη ἰδέα ἔπρεπε νὰ ὑπάρχη ἐθνικὴ συνείδησις, συνείδησις ἑλληνικοῦ ἔθνους, ὅτι ἀποτελοῦμεν μεθ' ὧν τῶν ὁμογλώσσων μας καὶ ὁμοθρήσκων μας, μίαν ἐνότητα, ἔχουσαν τὸν αὐτὸν πολιτισμὸν, ἐμπνεομένην ἀπὸ τὰ αὐτὰ ἰδεώδη, ἔχουσαν κοινὰς παραδόσεις, τὰς αὐτὰς τάσεις καὶ σκοπούς· ἡ δὲ τοιαύτη συνείδησις ἑλληνικῆς ἐθνότητος εἶναι ἔργον τοῦ βυζαντινοῦ ἡμῶν κράτους. Ἡ ἐνιαία διοίκησις, τὸ ἐνιαῖον ἐκεῖνο κράτος προήγαγε τὴν ἰδέαν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, τοῦ ὁποίου μέγα πνευματικὸν καὶ πολιτικὸν κέντρον ὑπῆρξεν ἡ Πόλις. Ἡ ἐθνικὴ μας λοιπὸν συνείδησις διετηρεῖτο λανθάνουσα ἔφ' ὅσον ἔστεκεν ἡ Πόλις πρὸ τοῦ 1204 καὶ ὁ λαὸς ἀπῆλανε τῆς ἐλευθερίας του, ἀνεξωπυρήθη δὲ ἀφ' ὅτου ἀπωλέσθη ἡ ἐλευθερία του καὶ ἐξεδηλώθη εἰς τὴν ἠθικὴν ἱστορικὴν ἰδέαν, τὴν λεγομένην μεγάλην ἰδέαν τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ὅτι δὲ πράγματι ἡ μεγάλη μας ἰδέα ἐγεννήθη μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κ/πόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων ἔχω ἀποδείξει τὸν λόγον αὐτοῦ τοῦ ἐλευθερωτοῦ τῆς Κ/πόλεως ἐκ τῶν χειρῶν τῶν Φράγκων, βασιλέως Μιχαὴλ τοῦ Παλαιολόγου, ὁ ὁποῖος ἐν Νυμφαίῳ εὗρισκόμενος τῆς Μ. Ἀσίας ὅταν τοῦ ἀνηγγέλθη ἡ εἴδησις ὅτι ἡ Πόλις ἔπεσεν εἰς χεῖρας τοῦ στρατοῦ του εἶπε τοιαῦτα: «οἴδατε, ἄνδρες βασιλείας ὑπήκοοι τῆς Ῥωμαίων, ... ὅπως πάλαι τοῦ θείου μηνίσαντος, ἀνέμοις ἐξώσταις οἷον τοῖς Ἰταλοῖς ἐξώσθησαν τῆς πατρίδος οἱ ἡμέτεροι πρόγονοι καὶ ὡς εἰς στενὸν τὰ τῆς ἐκείνων ἀρχῆς κατηντήκεσαν. ... ἀλλὰ Θεοῦ θέλοντος ἢ μᾶλλον παραχωροῦντος κατ' εἴσπραξιν τῶν εἰς ἐκεῖνον πλημμελημάτων, αὐτῆς ὥσανεῖ τινος καρδίας τῆς πατρίδος παθούσης συνενεκρώθησαν πάντα καὶ τὰ μὲν Ἰταλοί, τὰ δὲ Πέρσαι, Βούλγαροί τε καὶ Τριβαλλοὶ καὶ πάντες ἄλλως διεμερίσαντο. Τὰ μὲν οὖν ἄλλα πῶς καὶ αὐθις ἀνεξωώθησαν καὶ γε ἀναξωοῦνται κατὰ μικρὸν ἔλεοῦντος πάλιν τοῦ θείου, τί χρὴ καὶ λέγειν; πλὴν ἀλλ' οὐδὲν ἦν ἀσφαλῶς ἔχειν λειπούσης τῆς βασιλίδος (δηλ. τῆς Κωνσταντινουπόλεως)». Ἴδου λοιπὸν ὅτι ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῆς

μεγάλης ιδέας ἀνευρίσκονται μέσα εἰς τὸν πολιτικὸν καὶ προγραμματικὸν τοῦτον λόγον τοῦ βασιλέως, ὃ ὁποῖος καθίσταται τοιοῦτοτρόπως ὁ πρῶτος σημαιοφόρος τῆς μεγάλης ιδέας. Ἄν ἡ προσπάθεια τῶν Παλαιολόγων πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς πολιτικῆς ἐνότητος ὅλου τοῦ ἔθνους ἀνεκόπη αἴφνης ἐκ τῆς ἐπικρατήσεως τῶν Τούρκων τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ἄλλη εἶναι ἡ μεγάλη ιδέα τῶν Παλαιολόγων καὶ ἄλλη ἢ τῶν ἡγετῶν τοῦ ἀγῶνος τοῦ 1821⁴.

Ἡ μεγάλη ἡμῶν ιδέα παρεγνωρίσθη τόσον ὑπὸ συγχρόνων ξένων ἱστορικῶν ὥστε νὰ συγγέεται πρὸς τὴν ἰουστινιάνειον παντοκρατορίαν καὶ νὰ θεωρῆται ὅτι «καθιστᾷ τοὺς νέους Ἑλληνας ἀχρήστους σχεδὸν εἰς τὴν πρακτικὴν πολιτικὴν διότι ὠθεῖ αὐτοὺς εἰς τὴν ἐπιδιώξιν καὶ πραγματοποίησιν νεφελωδῶν πραγμάτων»⁵. Ἡ δὲ δύναμις αὐτῆς παρέμεινεν ἀκατανόητος ὅλως διόλου ὥστε νὰ προφητεύωσι τοιαῦτα περὶ τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ⁶:

Ὁ μὴν Μάϊος τοῦ 1453 κατεβίβασεν ὀριστικῶς εἰς τὸν τάφον τὴν βυζαντινὴν αὐτοκρατορίαν. Ἐκ τῆς ὑπερόχου ἐν τῷ κόσμῳ θέσεώς των οἱ Ἕλληνες πρὸ πολλοῦ εἶχον καταπέσει, νῦν δὲ παρῆλθε καὶ ἡ σκιά αὐτῆς. Ἀλλὰ τὸ Βυζάντιον εὔρε κραταιὸν κληρονόμον. Τὸ ῥωσικὸν κράτος εἶναι πραγματικῶς ἡ ἐξακολούθησις τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Καὶ ὅταν ποτὲ ἡ Ἁγία Σοφία ἀποδοθῇ εἰς τὴν ἀληθῆ πίστιν, ὅταν ἡ Μικρὰ Ἀσία ἀποσπασθῇ ἐκ τῆς βδελυρᾶς τουρκικῆς κατοικίσεως, τοῦτο θὰ εἶναι κατόρθωμα μόνον τοῦ ῥώσου τσάρου. Τῆς Ἀγγλίας ἡ ἀντίστασις διευθύνεται κατὰ τῆς φύσεως καὶ τῆς ἱστορίας καὶ διὰ τοῦτο ἀσφαλῶς θὰ συντριβῇ, ἂν καὶ ἴσως πολὺ βραδέως.

Τὰ πράγματα ἐξήλεγξαν πεπλανημένας τὰς γνώμας ταύτας τῶν ἱστορικῶν καὶ ἀπέδειξαν ψευδεῖς τὰς προφητείας των. Ἀλλὰ καὶ κἀτι ἄλλο ἔχω νὰ προσθέσω εἰς ταῦτα. Πιστεύεται συνήθως καὶ γράφεται παρ' ἡμῖν ὅτι ὁ σκοπὸς τῆς μεγάλης ιδέας, τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους θὰ κατορθωθῇ διὰ τῆς καταλύσεως τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους. Καὶ ὅτι κατὰ τοῦτο διαφέρουσιν οἱ ἀπελευθερωτικοί

ἀγῶνες τῶν ἄλλων χριστιανικῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς, ὅτι αὐτοὶ μὲν εἶχαν νὰ ἐλευθερώσουν γεωγραφικῶς περιορισμέ-
 νας ἐκτάσεις, τὸ ὁποῖον καὶ ἠϋκόλυνε τὸν ἀγῶνά των, ἐνῶ
 ἡμεῖς εὐρισκόμενοι ἐντὸς τῶν σπλάγγων τῆς ὀθωμανικῆς
 αὐτοκρατορίας ἔχομεν νὰ καταλύσωμεν ὁλόκληρον τὸ ὀθω-
 μανικὸν κράτος διὰ νὰ ἐπιτύχωμεν τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν
 ἀλυτρώτων Ἑλλήνων ἀδελφῶν⁷. Δὲν πιστεύω ὅμως νὰ εἶναι
 τοῦτο ἀκριβές. Πέραν τῶν ἐδαφῶν, τὰ ὁποῖα ἡ ἐθνικὴ συνεί-
 δησις ἀναγνωρίζει ὡς τμήματα τοῦ ἔθνους, ὑπάρχουσι μεγά-
 λαι ἐκτάσεις διὰ τὴν ἐδραίωσιν τοῦ τουρκικοῦ κράτους.
 Ἀκριβῶς δ' ἐπὶ τῆς ἀρχῆς ταύτης ἐστηρίχθη ἡ συνθήκη τῶν
 Σεβρῶν. Δὲν ἐπιδιώκομεν τὴν κατάλυσιν τῆς Τουρκίας, ἀλλὰ
 τὴν ἀπελευθέρωσιν μόνον τῶν ἐθνικῶν μας ἐδαφῶν· τοῦτο
 δὲ σχεδὸν ἐξ ὁλοκλήρου ἐπέτυχε τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος διὰ τῶν
 μεγάλων του ἀγῶνων καὶ θυσιῶν. Ἡ συνισταμένη ὄλων
 τῶν προσπαθειῶν του εὔρε το κορύφωμά της ἐν τῇ συνθήκῃ
 τῶν Σεβρῶν. Διὰ τοῦτο ὡς ἀπὸ σταθμοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ
 ὀπίτοντες βλέμμα πρὸς τὰ ὀπίσω εἰς τὸν διανυθέντα ἱστο-
 ρικὸν δρόμον τοῦ ἔθνους δυνάμεθα, νομίζω, κατ' ἄλλον τρό-
 πον νὰ διατυπώσωμεν τὰ κατὰ τὴν σημασίαν καὶ σπουδαιό-
 τητα καὶ τὸν χαρακτηρισμὸν τῆς διανυθείσης περιόδου τῆς
 ἐθνικῆς μας ἱστορίας παρὰ ὡς μέχρι τοῦδε ὑπὸ τῶν ἡμετέ-
 ρων τοῦτο ἔγινε. Θεωρεῖται δηλ. συνήθως ὅτι ἀπὸ τῆς
 ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 νέα περίοδος ἱστορικῆ
 τοῦ ἑλληνισμοῦ ἤρχισε διὰ τῆς ἀποδοχῆς τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐν
 τῇ χορείᾳ τῶν ἐθνῶν τῆς εὐρωπαϊκῆς συμπολιτείας καὶ ὅτι
 ἡ ἰδιοφυῆς διάπλασις καὶ διαμόρφωσις τῆς περιόδου ταύτης
 εἶναι ἔργον τοῦ μέλλοντος⁸. Συμφωνότερον πρὸς τὰ πράγ-
 ματα θεωρῶ νὰ λεχθῇ ὅτι ἡ ἱστορικὴ περίοδος τοῦ νέου
 ἑλληνισμοῦ ἡ ὁποία ἀρχίζει ἀπὸ τοῦ 1204, ἀπὸ τῆς πρώτης
 ἀλώσεως ὑπὸ τῶν Φράγκων, φθάνει καὶ λήγει μέχρι τοῦ
 1921, μέχρι δηλ. τῆς συνθήκης τῶν Σεβρῶν καὶ τῶν ἐνδε-
 χομένων συμπληρωμάτων αὐτῆς, χαρακτῆρ τῆς ὁποίας γενι-
 κὸς παραμένει, ἡ μεγάλη ἰδέα τοῦ ἑλληνισμοῦ ἡ ἀγῶνες τοῦ
 ἑλληνισμοῦ ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς ἀποκαταστάσεως. Διότι ἄλλως
 θὰ μένωσιν ἀνεξήγητοι ἐν τῷ συνόλω καὶ οἱ Κρητικοὶ ἀγῶ-

νες οἱ μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 21 ἐπιχειρηθέντες καὶ οἱ δεκαετῆς τελευταῖοι ἀγῶνες τοὺς ὁποίους ἐν ὀνόματι τῆς μεγάλης ἰδέας κατ' ἀρχὰς μὲν μόνη ἡ ἐλευθέρα γωνία τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀνέλαβε, ἀπὸ δὲ τοῦ 1914 ἦτοι ἀπὸ τῆς ἐκρήξεως τοῦ μεγάλου εὐρωπαϊκοῦ πολέμου, ὁμοῦ μετὰ τῶν ἀλυτρώτων Ἑλλήνων, οἵτινες κατὰ χιλιάδας συνέρρευσαν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν διωγμῶν τῆς Τουρκίας εἰς τὴν ἐλευθέραν αὐτὴν γωνίαν. Ἀπὸ τοῦ 1914 διεγράφησαν πλεόν τὰ τεχνητὰ ὁρόσημα τὰ ὁποῖα ἐχώριζαν τὸν ἐλεύθερον ἀπὸ τοῦ τέως ὑποδούλου ἑλληνισμοῦ καὶ ὁ ἑλληνισμὸς ὁλόκληρος ἠνωμένος ἀνέλαβεν ἐν ὀνόματι τῆς μεγάλης ἰδέας νὰ καταφέρει τὸ τελευταῖον ἀποφασιστικὸν αὐτοῦ πλῆγμα κατὰ τῶν Ὀθωμανῶν. Τὴν ἐπομένην τῆς ἐπικυρώσεως τῆς συνθήκης τῶν Σεβρῶν νέα περίοδος ἱστορικῆ ἀρχεται διὰ τὸν ἑλληνισμὸν εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης νέα μεγάλη ἰδέα θὰ ἐμπνέη σύμπαν τὸ ἐλεύθερον ἑλληνικὸν ἔθνος, διάφορος τῆς προγενεστέρας.

Ἄλλὰ θὰ εἰπῆτε, ποῦ εἶναι ἡ ἐπιστέγασις τόσων συνεχιζομένων ἀκόμη ἀγῶνων, ποῦ εἶναι ἡ Πόλις τῶν ἐθνικῶν ὀνείρων καὶ παραδόσεων, τὸ σύμβολον τῆς μεγάλης ἡμῶν ἰδέας ποῦ εἶναι, ποῦ ἔμεινεν ὁ ἀπηγορευμένος αὐτὸς καρπός;

Ὅταν ἐπερατώθη ὁ μέγας ἀγὼν τοῦ 1821, ἡ ἰδρυσις τῆς μικρᾶς ἐκείνης γωνίας τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου, ἡ ἐκ τοιοῦτου κέντρου πνεύσασα ζωογόνος αἴτρα τῆς ἐλευθερίας, ἔφερεν εὐεργετικωτάτην ἐπίδρασιν εἰς τὴν ἐθνικὴν ἀνάπλασιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Περὶ τὰ τέλη τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος δὲν εἶχεν ἡ Πόλις περισσοτέρους τῶν 80 χιλιάδων Ἑλλήνων. Ἄλλ' ἀπὸ τοῦ 1832 ἠϋξάνετο καταπληκτικῶς ὁ ἑλληνικὸς αὐτῆς πληθυσμὸς, συρρέων ἐκ τῶν ὑποδούλων ἐπαρχῶν. Γενομένης ἀπογραφῆς τῷ 1843 εὐρέθησαν 120 χιλ. Ἑλληνες, ἦτοι ἐντὸς δέκα ἐτῶν κατὰ 50% ἠϋξήθη ὁ ἑλληνικὸς αὐτῆς πληθυσμὸς. Ἀνάλογος ἦτο τότε καὶ ἡ ὕλη, ἡ θύκη καὶ πνευματικὴ ἐπίδοσις τῶν Ἑλλήνων τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ ἑλληνισμὸς οὗτος ἐπεδόθη κυρίως εἰς τὸ ἐμπόριον αἱ ἐμπορικαὶ σχέσεις πρὸς τὴν ἐλευθέραν ἑλληνικὴν γωνίαν ἐπολλαπλάσιασαν τὴν ναυτιλιακὴν ἑλληνικὴν δυνά-

μιν τοῦ λιμένος τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τῷ 1843 ἐπὶ 5986 καταπλευσάντων πλοίων εἰς τὸν λιμένα τοῦτον, τὰ 2478 ἦσαν ὑπὸ σημαίαν ἑλληνικὴν· ἀλλ' ἅμα λάβωμεν ὑπ' ὄψει ὅτι πολλὰ ὑπὸ ὀθωμανικὴν σημαίαν ἦσαν πλοῖα ἑλληνικὰ καὶ ὄχι ὀλίγα ὑπὸ ξένην σημαίαν, φθάνομεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὰ $\frac{3}{4}$ τῆς ἐμπορικῆς ναυτιλιακῆς ἐκείνης κινήσεως ἦσαν εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων. Τότε οἱ ἰδρυθέντες μεγάλοι ἑλληνικοὶ ἐμπορικοὶ οἴκοι καὶ πλουτήσαντες διὰ τῆς ἐμπορίας, διέθεσαν μεγάλα χρηματικὰ μέσα διὰ τὴν ἴδρυσιν καὶ συντήρησιν πολλαπλῶν πνευματικῶν κέντρων τοῦ ἑλληνισμοῦ, τόσον εἰς αὐτὴν τὴν Κωνσταντινούπολιν ὅσον καὶ εἰς τὰς ἐπαρχίας. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὴν τοιαύτην ἐπίδοσιν τοῦ ἑλληνισμοῦ ἠννόησε κατὰ πολὺ τὸ κατὰ τὸ ἔτος 1839 ἐπὶ Σουλτάνου Ἀβδούλ Μετζίτ ἐκδοθὲν χάτι, τοῦ Γκιούλχανὲ λεγόμενον, ἔξασφαλίζον τὴν τιμὴν, ζῶην καὶ παρουσίαν πάντων τῶν ὑπηκόων τοῦ Σουλτάνου, τὸ ὁποῖον ὅσον κακῶς καὶ ἂν ἐφηρμοζέτο πάντως κατέστησε τὴν ἐσωτερικὴν διοίκησιν τῆς Τουρκίας ὅπωςδῆποτε μᾶλλον ἀμερόληπτον.

Ἐκ τῆς εἰκόνας ταύτης τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἕκαστος ἐννοεῖ, ἐν ἣ περιπτώσει ἡ εὐρωπαϊκὴ διπλωματία ἐπιτρέψῃ νὰ παραταθῇ ἀκόμη ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ βίος ἔστω καὶ σκιώδους Τουρκικῆς διοικήσεως καὶ ἐπιζήση αὐτὴ τῆς συνθήκης τῶν Σεβρῶν, ἕκαστος, λέγω, ἐννοεῖ ὁποῖα θ' ἀποβῇ ἡ ἑλληνικότης τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τὰς ἐγγυήσεις τῆς συνθήκης τῶν Σεβρῶν ἐντὸς βραχυτάτου χρονικοῦ διαστήματος· θὰ δυνάμεθα νὰ εἴμεθα βέβαιοι ὅτι ἀσφαλῶς θὰ πέσῃ εἰς τοὺς κόλπους μας ὁ ὄριμος οὗτος καρπός.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 25 Μαγτίου 1921

Ι. Κ. ΒΟΓΙΑΤΖΙΑΗΣ

Σημειώσεις: 1. Ἰ Βλαχογιάννη, Ἀθηναϊκὸν Ἀρχεῖον 1,489 2. Π. Καρολίδης ἐν ἐπιστημον. ἐπετ. 14,103 ἔ. (1919). 3. Παχυμέρης ἐκδ. Βονῆ. 1,153 4. Οὐχὶ ὀρθὴ ἡ ἐρμηνεία περὶ τῆς μεγάλης ιδέας τοῦ Ed. Driault, La question d'Orient, Paris 1914 σ. 104. 5. H. Gelzer Ἐπίτομ. Βυζαντινῆ Ἱστορίας, ἑλλ. μετάφρ. Γ. Σωτηριάδου σ. 448, 491, 492. 6. αὐτόθ. σ. 521. 7. Π. Καρολίδης, Ἱστορία ἸΘ' αἰῶνος σ. 164, 168, 169. 8. Π. Καρολίδης αὐτόθ. 2, 16 ἔ. 156, Κ. Παπαρηγόπουλος, Ἱστορία ἑλλ. ἔθνους ἐκδ. 4. τόμ. 5 σ. α'.